

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ В ДІЇ

УДК: 342.728:061.2(477)

К. Кулі,

асистент кафедри конституційного права
Одеської національної юридичної академії

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НЕКОМЕРЦІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ

У широкому розумінні громадянське суспільство являє собою сукупність суспільних інститутів, які безпосередньо не включені в державні структури і дозволяють громадянам, об'єднуючись, реалізовувати і захищати свої права і інтереси.

Сучасне громадянське суспільство — це, в першу чергу, суспільство свободної територіальної самоорганізації населення. Однак для досягнення конкретних результатів необхідна ефективна співпраця громадян через їх об'єднання у формі громадських, а саме, некомерційних організацій з органами державної влади та органами місцевого самоврядування. До того ж Конституція України закріпила право громадян брати участь в управлінні державними справами та право громадян на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. Також Конституцією наголошено визнання та гарантування місцевого самоврядування, тобто права територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення. Через це залучення громадян до планування та прийняття державних та місцевих рішень є актуальною проблемою як в теоретичному, так і в практичному плані.

Проблемам взаємозв'язку громадянського суспільства, органів державної влади та місцевого самоврядування присвячені публікації таких українських

авторів, як: В. Корнілова, А. Ткачук, О. Захарченко, О. Бабінова, О. Бердасова, Н. Гринчук, О. Соколов, Н. Сич, М. Лесечко, О. Сидорчук та російських авторів: М. Бажинова, В. Гельмана, С. Риженкова, Д. Тихонова. Окремі публікації стосуються конкретно проблем налагодження соціального партнерства громадських організацій з органами місцевого самоврядування, пошуку нових організаційно-правових форм співпраці неурядових організацій з органами місцевого самоврядування (О. Хуснутдінов, О. Максименко, П. Трачук, О. Іщенко, Л. Василенко, А. Крупник та ін.). Усі ці роботи фрагментарно зачіпають окремі положення правового регулювання діяльності громадських організацій у їх співпраці з органами місцевого самоврядування, але, наскільки нам відомо, комплексного аналізу законодавства та перспектив його вдосконалення у сфері конституційно-правового регулювання організації, діяльності і партнерства громадських (некомерційних) організацій з органами місцевого самоврядування в Україні поки що не має. Тому це і є метою нашого наукового дослідження.

Конституційно-правовою основою діяльності громадських організацій в Україні є: Конституція України від 28 червня 1996 року, закони України: «Про об'єднання громадян» від 16 червня 1992 року [1], «Про молодіжні та дитячі громадські організації» від 1 грудня 1998 року [2], «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 року

[3], «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15 вересня 1999 року [4], «Про благодійництво та благодійні організації» від 16 вересня 1997 року [5], «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року [6], «Про оподаткування прибутку підприємств» [7], Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України [8].

Пропонуємо більш детально розглянути питання правового регулювання співпраці громадських організацій з органами місцевого самоврядування, але з початку треба розуміти, що являють собою громадська організація та органи місцевого самоврядування.

Отже, ми знаємо, що згідно з Законом України «Про об'єднання громадян» (ст. 3) громадською організацією є об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших інтересів.

У свою чергу, згідно з Конституцією України, місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою (жителями села чи добровільного об'єднання жителів кількох сіл, селища та міста) в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі комітети (ч. 3 ст. 140).

Так почнемо з того, що порядок створення та діяльність громадських організацій регулюється Законом України «Про об'єднання громадян.» Отже, легалізація громадської організації здійснюється Міністерством юстиції України, місцевими органами державної виконавчої влади, виконавчими комітетами сільських, селищних, міських рад (ч. 4 ст. 14 Закону України «Про об'єднання громадян»). Тобто з цього моменту починається співпраця громадських організацій з органами місцевого самоврядування. Підтвердженням цього також є положення п. 7 ч. 1 ст. 38 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» стосовно делегованого повноваження виконавчих органів сільських, селищних, міських рад

реєструвати у встановленому порядку місцеві об'єднання громадян, органи територіальної самоорганізації населення, які створюються і діють відповідно до законодавства.

Що стосується контролю за діяльністю об'єднань громадян з боку органів місцевого самоврядування, то легалізуючі органи здійснюють контроль за додержанням об'єднаннями громадян положень їх статутів. Представники цих органів мають право бути присутніми на заходах, що проводяться об'єднаннями громадян, вимагати необхідні документи, одержувати пояснення (ч. 2 ст. 25 Закону України «Про об'єднання громадян.»). В свою чергу, зареєстровані об'єднання громадян мають право одержувати від органів державної влади і управління та органів місцевого самоврядування інформацію, необхідну для реалізації своїх цілей (п. 6 ч. 1 ст. 20 того ж закону).

Але наша робота присвячена правовому регулюванню конкретно некомерційних організацій, хоча фактично в законодавстві не має єдиного підходу до використання терміна «некомерційна організація», як і не має її визначення.

Так, Цивільний кодекс України регламентує загальне правове регулювання статусу усіх юридичних осіб. Він виділяє серед організаційно-правових форм юридичних осіб підприємницькі та непідприємницькі товариства (ч. 2 ст. 83), де непідприємницькі товариства – це товариства, які не мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками (ч. 1 ст. 85).

Відповідно до Господарського кодексу України учасниками відносин у сфері господарювання є суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також окремі громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності (ст. 2).

До того ж у Господарському кодексі України поряд з господарською комер-

ційною діяльністю (підприємництвом) окрему главу присвячено некомерційній господарській діяльності.

Так, некомерційне господарювання – це самостійна господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання, спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку (ч. 1 ст. 52 ГКУ). В цьому Кодексі використовується навіть поняття «суб'єкт некомерційного господарювання». До речі, в Конституції України у ч. 3 ст. 13 міститься поняття «суб'єкт господарювання».

Окрім цього, окрема стаття Господарського кодексу присвячена особливостям статусу благодійних та інших неприбуткових організацій у сфері господарювання, але поняття некомерційної (неприбуткової) організації в ній не має. Є тільки визначення благодійної організації, якою визнається недержавна організація, яка здійснює благодійну діяльність в інтересах суспільства та окремих категорій осіб без мети одержання прибутків від цієї діяльності (ч. 2 ст. 131 ГКУ), але благодійні організації більш детально ми розглянемо пізніше.

У Законі «Про місцеве самоврядування в Україні» окрім реєстрації місцевих об'єднань громадян у п. 13 ч. 1 ст. 34 міститься положення про державну реєстрацію виконавчими органами сільських, селищних, міських рад конкретно місцевих благодійних організацій і фондів, інших неприбуткових організацій. Також до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належить сприяння роботі творчих спілок, національно-культурних товариств, асоціацій, інших неприбуткових організацій, які діють у сфері охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту, роботи з молоддю (п. 8 ч. 1 ст. 32 того ж закону).

Отже, зроблений аналіз законодавства показав, що існують такі поняття, як: непідприємницькі товариства, некомерційна діяльність, некомерційне господарювання, суб'єкт некомерційного господарювання, неприбуткова організація, недержавна організація, неурядова

організація. З одного боку, це тотожні поняття, оскільки основною метою цих організацій є не отримання прибутку для його наступного розподілу між учасниками, а реалізація та захист законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших інтересів людей.

З іншого боку, треба відрізнити непідприємницькі товариства від неприбуткових установ і організацій, особливості оподаткування яких визначаються Законом України «Про оподаткування прибутку підприємств». Цивільний кодекс не регулює правовий статус окремих видів непідприємницьких товариств [9, 58–59]. Тобто з цього положення ми можемо зробити висновок, що неприбуткова установа та неприбуткова організація є видом непідприємницького товариства. До того ж, згідно з Цивільним кодексом України, товариством є організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі у цьому товаристві. Тоді логічно було б стверджувати, що товариство – поняття ширше, ніж організація. Але ми вважаємо навпаки, тобто непідприємницьке товариство є видом неприбуткової організації, тому що і товариство і організація є видами об'єднань громадян відповідно до ч. 2 ст. 1 Закону України «Про об'єднання громадян», в якій зазначено, що об'єднання громадян незалежно від назви: рух, конгрес, асоціація, фонд, спілка тощо (у тому числі товариство) визнається політичною партією або громадською організацією.

Поняття «некомерційна організація» застосовується в акті локального регулювання, а саме в Положенні про соціальне замовлення в м. Одесі від 10 серпня 2000 року [10], де зазначається, що некомерційні організації (НКО) — громадські та благодійні організації, які створюються та діють відповідно до законів України «Про об'єднання громадян» та «Про благодійництво та благодійні організації» та не мають основною метою своєї діяльності отримання прибутку для його розподілу між засновниками та членами організації у вигляді їх доходів (п. 1.2).

До речі, у російському законодавстві використовуються три основних поняття: «некомерційна організація», «громадське об'єднання», «неурядова організація», але базовим поняттям є «некомерційна організація» (це такі організації, які не мають за основну мету своєї діяльності одержання прибутку і не розподіляють прибуток між учасниками).

Під громадським об'єднанням розуміється добровільне, самоврядне, некомерційне формування, створене за ініціативою громадян, які об'єдналися на основі суспільних інтересів для реалізації загальної мети.

Поняття «іноземна некомерційна неурядова організація» у російському законодавстві використовується переважно стосовно некомерційних організацій, які створені за межами Росії відповідно до законів іноземної держави, засновниками (учасниками) яких не є державні органи [11, 30].

Поряд із суперечностями стосовно назви та поняття некомерційних організацій, є ще досить незрозумілі речі. Закон України «Про об'єднання громадян», є загальним законом стосовно регулювання правового статусу громадських організацій, але він, на наш погляд, має ще деякі прогалини. Окрім того, що він не має визначення поняття «некомерційна організація», він не надає переліку видів некомерційних організацій.

Оскільки у сфері правового регулювання некомерційних організацій окрім загальних норм, розташованих в Законі «Про об'єднання громадян», діють ще і спеціальні норми, то відповідно до законів України «Про молодіжні та дитячі громадські організації», «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про благодійництво та благодійні організації» ми можемо умовно поділити некомерційні організації за об'єктом спеціального законодавчого регулювання на молодіжні та дитячі, релігійні, благодійні організації та професійні спілки. Але це не є виключний перелік.

Розглянемо особливості правового статусу цих організацій.

Молодіжні громадські організації — об'єднання громадян віком від 14 до 28 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на задоволення та захист своїх законних соціальних, економічних, творчих, духовних та інших спільних інтересів.

Дитячі громадські організації — об'єднання громадян віком від 6 до 18 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на реалізацію та захист своїх прав і свобод, творчих здібностей, задоволення власних інтересів, які не суперечать законодавству, та соціальне становлення як повноправних членів суспільства.

Взагалі, Закон «Про молодіжні та дитячі громадські організації» визначає організаційні та правові засади утворення та діяльності молодіжних і дитячих громадських організацій та державні гарантії забезпечення їх діяльності.

Молодіжний рух в Україні координується Українським національним комітетом молодіжних організацій, який є незалежною неурядовою організацією і має статус всеукраїнської спілки молодіжних та дитячих громадських організацій (ст. 6). Отже, в цьому законі міститься термін «незалежна неурядова організація».

Що ж стосується взаємовідносин цих організацій з органами місцевого самоврядування, то відповідно до закону молодіжні та дитячі громадські організації залучаються органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування до розроблення і обговорення проектів рішень з питань державної політики щодо дітей і молоді (ст. 8).

Відповідні органи виконавчої влади, що працюють з молоддю, органи місцевого самоврядування та спілка всеукраїнських молодіжних громадських організацій здійснюють фінансову підтримку діяльності молодіжних та дитячих громадських організацій. При затвердженні місцевих бюджетів передбачаються видатки на реалізацію програм молодіжних та дитячих громадських організацій.

Органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування можуть деле-

гувати молодіжним та дитячим громадським організаціям повноваження щодо реалізації відповідних програм (проектів, заходів). Але у цьому випадку вони подають молодіжним та дитячим громадським організаціям фінансову та матеріальну допомогу і здійснюють контроль за реалізацією наданих повноважень, у тому числі за цільовим використанням виділених коштів. У свою чергу, молодіжні та дитячі громадські організації, їх спілки, які одержали фінансову або іншу матеріальну підтримку, зобов'язані подавати звіти про цільове використання фінансів і матеріальних цінностей цим органам у встановлені ними терміни (ст. 10).

Відповідно до ч. 1 ст. 35 Конституції України кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» регулюється правовий статус релігійних організацій. Цей Закон гарантує право на свободу совісті, регламентує основні організаційні і правові засади утворення і діяльності релігійних організацій і надає державні гарантії забезпечення їх діяльності.

Відповідно до Закону релігійні організації в Україні утворюються з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру і діють відповідно до своєї ієрархічної та інституціональної структури, обирають, призначають і замінюють персонал згідно із своїми статутами (положеннями).

Релігійні організації поділяються на релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що склалися з вищезазначених релігійних організацій (ст. 7).

Взаємодія релігійних організацій з органами місцевого самоврядування починається в момент реєстрації їх статутів, коли орган, який здійснює

реєстрацію, може зажадати висновок місцевої державної адміністрації, виконавчого комітету сільської, селищної, міської рад, а також спеціалістів. У цьому випадку рішення про реєстрацію статутів (положень) релігійних організацій приймається у тримісячний термін (ч. 4 ст. 14).

Також сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі комітети здійснюють державний контроль за додержанням законодавства України про свободу совісті та релігійні організації.

Закон України «Про благодійництво та благодійні організації» визначає загальні засади благодійництва, забезпечує правове регулювання відносин у сфері благодійної діяльності, гарантує державну підтримку діяльності благодійних організацій.

Відповідно до Закону, благодійна організація – недержавна організація, головною метою діяльності якої є здійснення благодійної діяльності в інтересах суспільства або окремих категорій осіб (ст. 1). Це визначення майже дослівно збігається з визначенням благодійної організації у Господарському кодексі України (це визначення надане вище), але закон більш чітко регламентує головну мету благодійних організацій — благодійну діяльність.

У свою чергу, благодійна діяльність — добровільна безкорислива діяльність благодійних організацій, що не передбачає одержання прибутків від цієї діяльності.

Тобто в цьому законі використовується термін «недержавна організація».

Існують такі організаційно-правові форми благодійних організацій: членська благодійна організація, благодійний фонд, благодійна установа, інші благодійні організації (фондації, місії, ліги тощо) (ст. 6).

Що стосується відносин благодійних організацій з державною та міською владою, то втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб у діяльність благодійних організацій, як і навпаки, крім випадків, передбачених цим Законом, забороняється. Держава в особі

її органів гарантує і забезпечує захист передбачених законодавством України прав та інтересів фізичних і юридичних осіб — учасників благодійництва та благодійної діяльності (ст. 23).

Відповідно до ч. 3 ст. 36 Конституції України, громадяни мають право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав і інтересів. Професійні спілки є громадськими організаціями, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної діяльності.

Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» визначає особливості правового регулювання, засади створення, права і гарантії професійних спілок.

Відповідно до Закону, професійна спілка (профспілка) — добровільна неприбуткова громадська організація, що об'єднує громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної (трудової) діяльності (навчання). Отже ми бачимо, що тут використали термін «неприбуткова організація».

Таким чином, конституційне визначення профспілок і надане в Законі майже дослівно збігаються, але Закон деталізує це визначення тим, що профспілка є не лише громадською організацією, вона є добровільною неприбутковою громадською організацією.

Професійні спілки, їх об'єднання у своїй діяльності є незалежними від органів державної влади та органів місцевого самоврядування, роботодавців, інших громадських організацій, політичних партій, їм не підзвітні і не підконтрольні (ст. 12).

В цьому законі правам і обов'язкам профспілок присвячено 16 статей, але проаналізуємо найбільш важливі положення.

Стосовно взаємодії профспілок з органами місцевого самоврядування, то представництво інтересів членів профспілки у відносинах з роботодавцями, органами державної влади та органами місцевого самоврядування здійснюється на основі системи колективних договорів та угод, а також відповідно до за-

конодавства. Профспілки, їх об'єднання здійснюють контроль за виконанням колективних договорів, угод.

Важливим правом профспілок є участь у визначенні головних критеріїв життєвого рівня, прожиткового мінімуму, а також мінімальних розмірів заробітної плати, пенсій, соціальних виплат, політики ціноутворення, розробці соціальних програм, спрямованих на створення умов, які забезпечують гідне життя і вільний розвиток людини та соціальний захист у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом (ст. 23).

У разі затримки виплати заробітної плати роботодавець зобов'язаний на вимогу виборних профспілкових органів дати дозвіл на отримання в банківських установах інформації про наявність коштів на рахунках підприємства, установи, організації або отримати таку інформацію і надати її профспілковому органу. У разі відмови роботодавця його дії або бездіяльність можуть бути оскаржені до місцевого суду (ч. 2 ст. 45).

В умовах існуючої світової фінансової та політичної кризи все більш стає зрозумілим, що ці норми у більшості мають декларативний характер. Масові скорочення робочих місць, звільнення населення без попередження і без компенсації, відправка у відпустку за свій рахунок, затримка заробітної плати, навіть застосування звільнення «як би» за своїм бажанням, аби не виплачувати матеріальну компенсацію. За статистичними даними, у період кризи безробітними залишилися близько мільйона українців.

Прикладом у питанні правового регулювання діяльності некомерційних організацій може бути Росія, де на відміну від України, окрім загальних норм Закону РФ «Про громадські об'єднання» від 25 травня 1995 року, є спеціальний Федеральний закон «Про некомерційні організації» від 12 січня 1996 року, в який, до речі, були внесені зміни 1 грудня 2007 року. До того ж у Цивільному кодексі Російської Федерації (який набрав сили 1 січня 1995 року) норми,

регулюючі діяльність некомерційних організацій (НКО), розташовані у єдиному розділі (глава 4, ст. 116–132), а не розташовані фрагментарно, як у нас.

У Цивільному кодексі РФ є перелік видів некомерційних організацій, у тому числі тих, які можуть займатись благодійництвом; включені основні характеристики цивільно-правового статусу різних видів НКО, порядок отримання і використання їх майна та ін. Російське законодавство регламентує існування більше 20 організаційно-правових форм НКО [12].

Також в Росії активно розвивається законодавство у сфері регулювання взаємодії некомерційних організацій з органами державної влади та місцевого самоврядування. Ці питання регулюються, окрім федеральних законів «Про некомерційні організації», «Про громадські об'єднання», «Про благодійну діяльність та благодійні організації» (та ін.), спеціальними законами суб'єктів Російської Федерації. А саме, Законом м. Москви № 38 від 12 липня 2006 року «Про взаємодію органів державної влади м. Москви з недержавними некомерційними організаціями» [13].

Участь некомерційних організацій в реалізації державних і муніципальних замовлень на поставку товарів, виконання робіт, надання послуг для державних і муніципальних потреб регламентується Федеральним законом від 21 липня 2005 року «Про розміщення замовлень на поставку товарів, виконання робіт, надання послуг для державних і муніципальних потреб» та законами суб'єктів РФ про державне соціальне замовлення.

Підсумовуючи все вище зазначене, хочеться наголосити на тому, що українське законодавство у сфері правового регулювання діяльності некомерційних організацій є недосконалим та застарілим і потребує внесення змін до існуючих законів та прийняття нових. Тому пропонуємо прийняти в Україні, по-перше, закон «Про некомерційні організації», який визначить термін «некомерційна організація», надасть перелік всіх видів та організаційно-правових форм некомерційних організацій, закри-

пить права, обов'язки та гарантії діяльності НКО; по-друге, прийняти закон «Про взаємодію некомерційних організацій з органами державної влади та органами місцевого самоврядування», який закріпить основні принципи та форми взаємодії некомерційних організацій з органами державної влади та органами місцевого самоврядування, у тому числі розміщення соціального замовлення, як однієї з форм їх взаємодії, перелік форм підтримки діяльності НКО та ін.; по-третє, нарешті, прийняти закон «Про соціальне замовлення в Україні», який вдосконалив механізм соціального замовлення і надасть можливість вирішувати проблеми і надавати послуги громадянам не тільки на місцевому та регіональному, а також і на державному рівні.

Ключові слова: некомерційна організація, громадська організація, об'єднання громадян.

Однією з актуальних проблем в Україні є недосконалість законодавства у сфері регулювання некомерційних організацій. Для цього не достатньо правових підстав за відсутністю спеціальних норм у сфері правового регулювання взаємодії та партнерства між некомерційними організаціями і органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Тому необхідно вносити кардинальні зміни в наше законодавство, приймати «нові-старі» закони і налагодити відносини між державним, приватним секторами та громадськими організаціями.

In Ukraine one of the most actual problems is the imperfection of legislation in the sphere of control non-commerce organizations. It is not enough the legal reasons for lack of special standards in the sphere of the legal control co-operation and partnership between non-commerce organizations and government bodies of state power and local authorities. Therefore it is necessary to insert the cardinal amendments and replacements

in our legislation, to adopt «new-old» laws and to put in the order relations between state, private and social organizations.

Література

1. Про об'єднання громадян: Закон України від 16 червня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 34. — Ст. 504.

2. Про молодіжні та дитячі громадські організації: Закон України від 1 грудня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 1. — Ст. 2.

3. Про свободу совісті та релігійні організації: закон України від 23 квітня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 25. — Ст. 283.

4. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15 вересня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 45. — Ст. 397.

5. Про благодійництво та благодійні організації: Закон України від 16 вересня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 45. — Ст. 292.

6. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 24. — Ст. 170.

7. Про внесення змін до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 22 травня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 27. — Ст. 181.

8. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / За заг. ред. Г. Л. Знаменського, В. С. Щербини; Кол. авт.: О. А. Беляневич, О. М. Вінник, В. С. Щербина та ін. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — 720 с.

9. Цивільний кодекс України: із змінами та доповненнями станом на 1 січня 2008 р.: Наук.-практ. комент. / За заг. ред. Є. О. Харитонової, О. І. Харитонової, Н. Ю. Голубевої. — К.: Всеукр. асоц. видавців «Правова єдність», 2008. — С. 58–59.

10. Положение о социальном заказе в городе Одессе: Приложение к решению Одесского городского совета от 10 августа 2000 года № 1440-XXIII // Социальный заказ в Одессе: Сб. актов местного самоуправления. — О., 2000.

11. Леонов Ю. С. Некоммерческие организации: законодательное регулирование и практика // Государственная власть и местное самоуправление. — 2008. — № 6. — С. 30.

12. Доклад общественной палаты Российской Федерации о состоянии гражданского общества в Российской Федерации (Проект) // <http://www.oprf.ru/rus/documents/report/>

13. О взаимодействии органов государственной власти города Москвы с негосударственными некоммерческими организациями: Закон г. Москвы от 12 июля 2006 г. // http://www.soupravvo.ru/docs/stat/2814_stat/html